

J.G. Fichte'nin "Bilim Öğretisi" Adlı Eserinde Varlık Açılımının Yöntemi Olarak Diyalektik

Özet

Fichte için bilincin ve varlığın bütün belirlenimleri için geçerli metod diyalektik metottur. Ben bu süreçte kendisini tez olarak ortaya koymaktadır ve bu aynı zamanda WL'nin de birinci temel prensipidir. Bu temel prensip gerçeklik kategorisiyle ilgilidir. Bu Ben kendi antitezi olarak Ben-olmayı karşısına koymaktadır. Bu da WL'nin ikinci prensipidir ve olumsuzlama kategorisiyle ilgilidir. Bunu son olarak diyalektik sürecin son aşaması ve WL'nin üçüncü temel ilkesi olan sentez takip etmektedir. Sentez'de çelişiklikler ortadan kalkar ve Ben ve Ben-olmayan'ın birliği görülür. Bu sentez mantıksal açıdan öncel olup; diyalektik süreç yardımıyla Bir'in veya Ruh'un kendisini nasıl çokluk olarak gösterdiğini en iyi gösteren kavramdır. Sentez'de sınırlama kategorisi geçerlidir. Fakat bu sınırlamada tez ve antitez, Mutlak Ben'de içkindirler. Bu diyalektik metod sayesinde Fichte bütün bilinci kendi oluş süreci içinde açıkladığı inancındadır. Aynı zamanda o, bilginin gerçek oluşum sürecini aydınlatmışına da inanır. Çünkü bilgiyi kendi gerçek yapısı içinde anlamak bilinci kendi gerçek yapısı içinde anlamakla bir ve aynı şeydir. Ona göre, varlığın tarihi aynı zamanda bilincin tarihidir.

Anahtar Terimler

Diyalektik, Ben, Ben-olmayan, Bilgi, Bilinç, Varlık, Öznel İdealizm, Hegel.

Die Dialektik als Methode der Entfaltung des Seins in Wissenschaftslehre von J. G. Fichte

Zusammenfassung

Die Methode für die Ableitung aller Grundbestimmung des Bewusstseins und des Seins für Fichte ist der dialektische Prozess. Als Thesis setzt sich das Ich selbst. Es ist der erste Grundsatz der WL. Dies hat mit der Kategorie der Realität zu tun. Das Ich setzt sich entgegen als Antithese ein Nicht-Ich. Es ist der zweite Grundsatz der WL. Der hat mit der Kategorie der Negation zu tun. Dann kommt dritter Schritt, der der dritte Grundsatz der WL ist, nämlich Synthesis: Aufhebung des Widerspruch. In Ihr erkennen wir die Einheit des Ich und des Nicht-Ich in einer Ursubjektivität, im absoluten Ich, so dass die Synthesis an sich logisch Frühere ist und Dialektik den Weg darstellt, auf dem das Eine, der Geist, sich in

das Viele expliziert. Hier gilt die Kategorie der Limitation, die jeweils die beiden vorausgehenden Kategorien unter sich enthält. Mit Hilfe dieser Methode glaubt Fichte das ganze Bewusstsein in seinem Werden erklärt zu haben. Zugleich glaubt er, das Wissen in seinem wahren Wesen aufgeheilt zu haben; denn die Welt des Wissen in ihrer Struktur verstehen ist nichts anderes als das Bewusstsein in seiner Struktur zu verstehen. Denn die Geschichte des Seins ist die Geschichte des Bewusstseins.

Schlüsselwörter

Dialektik, Das Ich, Das Nicht-Ich, Wissen, Bewusstsein, Sein, Subjektiver Idealismus, Hegel.

J.G. Fichte (1762-1814) Alman (özel) İdealizminin en önemli temsilcilerinden biridir. Fichte sadece geliştirdiği felsefeyle değil, aynı zamanda yaşadığı dönemdeki politik ve siyasi hayata aktif olarak katılması ve Berlin'i işgal eden Fransızlara karşı direniş hareketini başlatan ve organize eden önemli isimler arasında olmasıyla da dikkat çeken bir filozoftur (Störig 1985: 443).

Fichte felsefesini etkileyen en önemli düşünür hiç şüphesiz I. Kant'tır. Fichte yaşça Kant'tan küçük olmasına karşın onun çağdaşı bir filozoftur ve ayrıca birbirlerini oldukça iyi tanımaktadırlar. Fichte'nin felsefe çevrelerinde tanınmasını sağlayan "Bütün Vahyin Eleştirisi" (*Kritik aller Offenbarung*)¹ adlı eseri ilk yayınlandığında, birçokları bu eserin Kant'ın beklenen din felsefesine dair eseri olduğu yanlışına kapılmıştır. Çünkü bu eseri Fichte kendi ismiyle yayınlamamıştır. Fakat daha sonra bizzat Kant bu eserin Fichte'ye ait olduğunu kamuoyuna duyurmuştur. Fichte eseri yayınlamadan önce Kant'a sunmuş ve onun olurunu aldıktan sonra yayınlamıştır. Kısaca Fichte felsefesi için Kant (kendinden sonra gelen birçok filozofta olduğu gibi) vazgeçilmez bir isimdir. Fakat Fichte ondan bu kadar etkilenmesine karşın, onun felsefesine ilk ciddi eleştirileri de getiren kişidir. Fichte özellikle Kant felsefesinin anlaşılma zorluğundan, ortaya atılan ispatlama yöntemlerinin (özellikle Saf Aklın Eleştirisi'nde) farklılığından şikayet eder. Fakat onun en önemli eleştirisi, Kant'ın sağlam bir temel ilkedan hareket etmediği yönündeki eleştirisidir. Bu eleştiri sadece Fichte tarafından ortaya atılmış bir eleştiri değildir; sıkı bir Kantçı olan Reinhold da Fichte'yle aynı fikirdedir (Rohs 1991: 31-32). Fichte'nin Kant felsefesinde eleştirdiği diğer bir nokta da, Kant felsefesindeki dualist yapıdır. Bunlardan birkaçını sıralayacak olursak bunlar, a priori- a posteriori, fenomen-nomen, form-madde, tasarım-akıl, yalın-empirik gibi dualist yapılardır. Fichte bilim öğretisinde Kant'ın bu dualizmini, fakat özellikle katı madde-form dualizmini göreceli kılmaya çalışmıştır. Bu ayrıma bağlı olarak Fichte'nin ısrarla üzerinde durduğu diğer bir konu, *kendinde şey* (*Ding an sich*) konusudur. Fichte bu konuda Jacobi'nin Kant'a getirdiği eleştirilere tamamen katılır. Fichte (aynen Jacobi gibi), kategorilerin genel-geçerliliği bağlamında, anlık'ın formları olan zaman ve mekanın a priori formlar olarak kabul edilmesiyle birlikte, aynı zamanda bunlardan bağımsız bir *kendinde şey*'in kabul edilmesinin açık bir çelişki olduğunu düşünür. Eğer bu ilkeler genel-geçer ise, bunlardan bağımsız bir kendinde şeyin kabul edilmemesi gerekir. Ya da kendinde şey her türlü

¹ Fichtes Werke. (Hg.) I. H. Fichte, 11 Band, Berlin 1971, cilt V, 9-174.

zihin kategorisinden bağımsız ise, o zaman da bu kategorilerin genel-geçerliliğinden bahsetmek mümkün değildir (Jacobi 1815: 304). Fichte'nin Kant'a son önemli eleştirisi ise, özneye ait bütün yargıları mümkün kılan ruh (can) (*Gemüt*) kavramının konumuna dairdir. Fichte'ye göre bilimizin zorunlu bir kaynağı olan bu kavramın, Kant'da fenomen alanına mı yoksa numen alanına mı ait olduğu belli değildir. Halbuki kategorilerin kendisinde a priori olarak bulunduğu bu kavramın iki alandan birine ait olması gerekir. Eğer bu kavram fenomenal bir şey ise, o takdirde Kant'ın teorisi empirik psikolojiye indirgenmek zorundadır ve böylece de a priori zorunlulukta kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Eğer bu kavram numen alanına ait bir kavram ise, bu takdirde bunun bize yabancı kalması ve a priori kategorilerle bilinmeyen bir şey olması gerekir. Fichte'ye göre her iki durumda da Kant teorisinin temel argümanı ortadan kalkmaktadır. Bu problem, Kantçı ve Yeni-Kantçı gelenekten Husserl'in transendental fenomenolojisine kadar süregelen bir problemdir. Bu teori ya empirik psikoloji ile anılma, ya da dünyaya aşkın olan, gizemli transendental varlıklara yönelimde bulunma tehlikesiyle her zaman karşı karşıya kalmıştır (Rohs 1991: 35).

Makalenin konusu açısından şu hususu belirtmekte fayda vardır. Bilindiği üzere Fichte'nin "*Bilim Öğretisi*" (*Wissenschaftlehre*)² adlı eseri bir kez yazılıp yazıldığı gibi kalmış bir eser değildir. Bu eser ilk olarak "*Genel Bilim Öğretisinin Temeli*" (*Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre*) adı altında 1794/95 yılında kaleme alınmış, bundan üç sene sonra 1797/98 yılında tekrar gözden geçirilerek "*Bilim Öğretisi, Yeni Yöntem*" (*Wissenschaftslehre Nova Methodo*) adı altında tekrar yayınlanmış ve en son olarak da 1810 yılında "*Genel Hatlarıyla Bilim Öğretisi*" (*Die Wissenschaftslehre in ihrem allgemeinen Umriss*) başlığıyla üçüncü ve son kez değişikliğe uğramış ve yayınlanmıştır. Bu değişikliklere rağmen üç basımda da Fichte bilincin bütün içeriğinin açılımı olarak diyalektik yöntemden vazgeçmemiştir; yani yapılan değişiklikler eserin ya da daha doğru bir ifadeyle bilinç açılımının vazgeçmemiştir; yani yapılan değişiklikler eserin ya da daha çok senteze yönelik değişikliklerdir (bu eserin son basımında mutlak Ben'in tanrısal bir Ben olarak kabul edilmesi gibi). Bu yüzden, yeni baskılara eklenen değişiklikler makalenin konusu bakımından bizi doğrudan ilgilendirmemektedir.

Fichte başlangıçtan beri felsefeyi bir bilim olarak kurma amacını gütmüştür (bu anlamda Husserl'in öncüsü olarak kabul edilebilir). Fichte felsefesinin hareket noktası, felsefenin, kendisinden bütün belirlenimlerin çıkartılabileceği bilimsel bir ilkeye sahip olması gerekliliğidir (Hegel 1836: 615). Ona göre felsefe, bir bilim olarak bilgiden hareket etmelidir; fakat bilgi için de ilk önce bize güvenilir bir çıkış noktası teşkil edebilecek bir sisteme ihtiyacımız vardır. WL, tüm bilimlerin bilimi olmakla yükümlüdür (Kılıçaslan&Ateşoğlu 2006: 85). Bir bilim olarak felsefe, mutlak bir ilke ya da hareket noktasına ihtiyaç duymaktadır. Bu ilke mutlak olmalı ve hiçbir şarta bağlı olmamalıdır. O aynı zamanda hiçbir şüpheye yer vermeyecek biçimde kesin olmalıdır. Fichte'ye göre böyle bir ilke vardır ve o da "Ben varım"³ (Ich bin) cümlesidir.⁴ Fichte bilincin bütün

² Bu eser yazının bundan sonraki kısımlarında WL olarak kısaltılacak ve bundan sonra bu şekilde kullanılacaktır.

³ Buradaki Ben'in ne olduğu, Fichte felsefesinde tartışma konusudur. Bu kavram onda farklı anlamlarda kullanılmıştır. İlk olarak Ben, konuşan kişiye işaret etmektedir. Bu bağlamda sorulması gereken soru, kendi varlığını ortaya koyan Ben'in bireysel bir şey mi yoksa bireylertüstü bir Ben mi olduğudur. Fichte bu soruya açık bir şekilde cevap vermez. Schelling

içeriğini oldukça radikal bir tarzda bu temel cümleden çıkartır (Fichte 1971: Band I, 261). Ben hiçbir şekilde dışardan belirlenmemekte, o kendisini kendi edimleriyle belirlemektedir. Burada söz konusu olan yalın özne, öz-bilinçtir. Fakat bunları ifade eden "Ben varım" önermesi, Fichte'ye göre kesinlikle yalın bir önerme değildir. O, özgürdür ve sürekli özgür bir şekilde eyleyen olarak düşünülmelidir (Schüttler 1984: 30). Ben (*das Ich*) her şeyden önce bir eylemdir. Bu anlamdaki eyleme ya da edim (*Tathandlung*), Fichte felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Fichte, öznenin mutlak anlamda etkin olduğu görüşündedir. Bilim öğretisinin birinci temel ilkesi, öznenin bu etkinliğini dile getirmektedir. Ben, kendi kendisini ortaya koyar (*Das Ich setzt sich selbst*) ve bu sayede Ben gerçek Ben olur (Janke 1999: 135). Bu anlamda, benim dışındaki nesnelere kendi başına bir varlıkları söz konusu olmayıp; onlar Ben'in ürünleridir (Topakkaya 2000: 16). "Ben varım" cümlesi, aynı zamanda edimle ortaya çıkması mümkün olan ilk gerçekliktir. Burada edimle sonucun özdeşliği söz konusudur. Sözün özü "Ben varım" (*Ich bin*) ya da Ben=Ben (*Ich=Ich*), bilince dair bütün gerçekliklerin temel ilkesidir. Çünkü her türlü bilinçten önce sahip olunması gereken bilinç, "Ben varım" bilincidir. Bilim Öğretisi'nin bu temel ilkesi mutlak olup, bundan sonra gelecek diğer ilkelerin de temel şartıdır. Bu ilke mantıktaki özdeşlik ilkesini bize hatırlatmaktadır; yani Ben=Ben ilkesi, aklın ilkelerinden birincisi olan özdeşlik ilkesiyle ($A=A$) aynı şeyi ifade eder.⁵ Fichte, Bilim Öğretisi'nin bu ilkelerinden özdeşlik ilkesini çıkarmıştır.

Böylece Fichte'de varlık açılımının ilk unsurunu teşkil eden, yani tezin kendisini temsil eden ve bizzat tezin kendisi olan Ben'i ve onun kendisini ortaya koymasını ana hatlarıyla vermiş olduk. Diyalektik sürecin birinci ayağı, tez olarak kendisini ortaya koyan Ben'dir (Tez olarak *Ben [das Ich]*).

Fichte'ye göre empirik bilincin temel ilkelerinden birisi de, Ben'in karşısına bir Ben-olmayan'ı (*Nicht-Ich*) koymasıdır. Bu, empirik bilincin zorunlu bir özelliğidir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, buradaki Ben-olmayan Kant'taki *kendinde şey* gibi öznenin ve bilinçten bağımsız bir özellik göstermez. Ben-olmayan ancak Ben varolduğu için vardır; yani Ben-olmaya'nın varlık sebebi, Ben'in kendisini mutlak olarak ortaya koymasıdır (Weischedel 1973: 37). Buradan WL' nin ikinci temel tezi ortaya çıkmakta-

daha sonra bu Ben'in herkesin sahip olduğu bireysel anlamdaki Ben olduğuna dair açıklamalar yapmıştır. Bkz. Schelling'in 3 Ekim 1801 tarihli mektubu; Fichte: *Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Hg. von R. Lauth und H. Jacob, Band III, V, s. 82, Stuttgart -Bad Cannstadt 1962.

⁴ Bu cümle, hemen, Descartes'in *cogito ergo sum* cümlesini akla getirmektedir. Her iki filozofun çıkış noktaları ortak olmasına karşın, amaçları açısından oldukça büyük farklılıklar vardır. Descartes bu yargıdan sonra hemen diğer varlıkların varlığını ispata geçmekte ve onun bu cümlesi, dışsal bütün düşüncelerin temelini oluşturmaktadır. Bu anlamda onun hareket ettiği bu temel cümle, bir hakikat ölçütü olmaktadır. Fichte'nin hareket noktasını oluşturan "Ben varım" daki gibi diğer varlıkların ontolojik açıdan dikkate alınması ya da onlara değer verilmesi söz konusu değildir.

⁵ Burada vurgulanması gereken bir husus, mantıktaki özdeşlik ilkesinde A'nın mümkün olan herhangi bir şeyi, dolayısıyla dışsal bir şeyi ifade etmesine karşın, Ben'in zorunlu bir şeyi ifade ettiğidir. Bu bağlamda özdeşlik ilkesinin Ben=Ben şeklinde mutlak bir özdeşliği ifade etmediğini ve $A=A$ 'nın Ben=Ben özdeşliğinden çıkartılan bir ilke olduğunu belirtmekte fayda vardır; yani A'nın varlığı mümkün iken, Ben'in varlığı zorunluluğu ifade etmektedir. Buna rağmen, Ben=Ben ile $A=A$ arasında görünürde bir benzerlik olduğu da doğrudur.

dır: "Ben'in bizzat kendisi, kendi karşısına bir Ben-olmayan'ı koyar" (*Das Ich setzt sich selbst ein Nicht-Ich entgegen*). Bu karşıtını ortaya koyma olgusu, Fichte'ye göre kendisini bu karşı olmada ifade eden ben bilincinin edimidir. Bu edim ona göre gerekli bir edimdir, çünkü bu edim olmadan bilinç içerikten yoksun kalacaktır. Aslında bu karşıt isteyen bizzat Ben'in kendisi olmayıp, bilincin kendisinin bir karşıta ihtiyaç duymasındır. Fichte'nin WL'sinin ikinci temel tezi (ya da antitezi) görünürde formel olarak bağımsız görünmesine karşın, aslında içerik olarak birinciye bağımlıdır. Fakat formel olarak aynen $A=A'$ da olduğu gibi, $A \neq \sim A$ da mutlak olarak doğrudur. Görüldüğü gibi Fichte, WL'nin ikinci temel tezini çelişmezlik ilkesinden çıkarmaktadır. $A \neq \sim A$, ancak Ben'in Ben-olmayan'ı karşıt olarak ortaya koymasıyla mümkündür. Fichte bu mantık ilkelerinin bilince verilmediği, aksine bilinç tarafından ortaya konduğu inancındadır. Çelişmezlik ilkesinin bir şartı olan WL'nin ikinci tezinin olumsuzlama kategorisiyle ilgili olduğu çok açıktır. Kendisini ve kendi karşıtını ortaya koymanın realite ve olumsuzlama kategorisiyle (*Negation*) bağlantılı olması, aynı zamanda bir çelişkiyi de beraberinde ortaya koymaktadır. Yalın ve mutlak karşıtlık ilkesiyle, Ben'in yalın ve mutlak olarak kendini ortaya koyması birbirleriyle çelişmektedir. Bir başka deyişle karşıt olarak ortaya konulan Ben-olmayan, bizzat Ben'in kendisini ortadan kaldırmaktadır. Çünkü Ben-olmayan karşıt olarak ortaya konmadan, Ben kendisini ortaya koyamamaktadır. Diğer taraftan da, Ben-olmayan'ın sadece Ben tarafından ve Ben'e karşıt olarak ortaya konduğu gerçeği vardır; yani Ben-olmayan sadece Ben sayesinde ve Ben'de varlığını kazanmaktadır. Karşıt olma durumuyla olumsuzlanan Ben, Fichte'ye göre ortadan kalkmamaktadır. Fakat bu olgu özdeşlik ilkesi için tam bir skandaldır; çünkü bu durumda $A = \sim A$ formülünü kabul etmek gerekir ki, bu da aklın ilkeleri için açık bir çelişkidir. Fichte bu çelişkiyi bir şekilde çözmek, bilincin özdeşliğini korumak, dahası gerçeklikle olumsuzlamanın birlikte düşünülmesine imkan sağlayacak ve Ben ile Ben-olmayanın birbirlerini karşılıklı olarak ortadan kaldırmasına engel olmak için bir ilkeye ihtiyaç duyar. Fichte böyle bir ilkeye ihtiyacı olduğunun farkındadır ve bu ilke de *sınırlama* (*Einschränken*) ilkesidir. Sınırlama, sınır koyma ya da paylaşma edimidir. Burada söz konusu olan tam bir olumsuzlama olmayıp kısmi bir olumsuzlamadır. Bu olgudan hareketle Fichte, WL'nin üçüncü temel tezini ortaya koyar. O da şöyledir: *Ben, bölünebilen Ben'in karşısına bölünebilen bir Ben-olmayan koyar* (*Das Ich setzt dem teilbaren Ich ein teilbares Nicht-Ich entgegen*) (Franken 1993: 160). Bu tespitten hareketle Fichte, kendi meşhur mantıksal çıkarımını belirler: A, kısmen $\sim A$ 'dır; $\sim A$, kısmen A'dır. Her karşıt olan bu karşıtlıkta en az bir ortak noktaya sahiptir; her eşitlik, bu eşitlik içinde en az bir karşıt noktaya sahiptir. Bilincin bu kısmi olumsuzlaması sayesinde Fichte, sadece yukarıda ifade edilen çelişmezlik ilkesini çözdüğüne inanmakla kalmaz, aynı zamanda farklılıkları da bir şekilde izah ettiği inancındadır.

Bu sınırlama ediminde nicelik ön plandadır. Çünkü bölünmenin olabilmesi için ilk önce bölünecek bütünün olması gerekir. Bütün ile parça arasındaki ilişki de niceliksel bir ilgi olmadan düşünülemez. Fichte bu üç ilkenin üzerine başka hiçbir şey söylemeyeceği inancındadır. Fakat bununla Fichte'nin WL'sinin sona erdiğini düşünmek yanlış olur. Bu üç temel tez, sistemin üç ana saç ayağını oluşturur.

Kendisini bölünebilen (kendi parçalarında sınırlanan olarak) olarak ortaya koyan Ben'i ancak yine bölünebilen bir Ben-olmayan sınırlayabilmektedir; yani Ben-olmayan Ben'i sınırlamakta ve belirlemektedir. Her türlü belirlenim, bu anlamda bir sınırlamadır. Burada bilincin Ben-olmayan tarafından belirlenimi söz konusudur. Bu durum ise,

Fichte'nin kolay kabul edemeyeceği bir şeydir ve açıkça onun birinci teziyle çelişmektedir. Fichte'nin bu çelişkiye ilk cevabı, Ben-olmayan'ın görelî olarak geçerli olduğu, onun birinci tez gibi mutlak anlamda geçerli olmadığı şeklindedir. Bir başka deyişle antitez olarak Ben-olmayan'ın tezi, diğeri bir ifadeyle Ben'i diyalektik anlamda ortadan kaldırması söz konusu değildir; çünkü kendisi de tekrar sınırlandırılmaktadır. Ayrıca Fichte, usta bir manevrayla, Ben-olmayan'ın Ben'i belirlemesinin sadece teorik ve epistemolojik anlamda mümkün olabileceği, bilginin ise doğası gereği nesnel gerçekliği tek başına açıklayamayacağı şeklinde bir yorumda bulunur. Doğru bilgiye ulaşmak ve bilginin nesnesine uyumu konusu, ona göre teorik WL'nin konusudur.

Pratik WL ise, teorik WL'nin tam karşıtıdır. Burada Ben, Ben-olmayan'ı sınırlamaktadır; yani bölünebilen Ben-olmayan'ı, Ben belirlemektedir. Burada nesne kavramları değil, kavramlar nesneyi belirlemektedir. Diğeri bir ifadeyle, bizim Ben-olmayan'a dair ilişkimiz hem teorik (bilgi nesnesi olarak) hem de pratik (eylem olarak) açıdan söz konusu iken, Fichte açık bir şekilde burada teoriyi pratiğe feda etmekte, Ben-olmayan'a dair eylemin onun bilgisinden daha önemli olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Fakat buradaki eylem kavramına ahlaki eylem ve edimler de dahildir. Bu açıdan Fichte'nin pratik WL'si, geniş bir açılımla kendini *Ahlak Öğretisi (Sittenlehre)* ve *Doğal Hukuk Öğretisi*'nde (*Naturrechtlehre*) gösterir.⁶

Teorik WL'nin temel ilkesi, Ben'in kendisini Ben-olmayan sayesinde ortaya koyduğu idi. Burada Ben-olmayan eyleyen ve belirleyen, Ben ise daha çok belirlenen, edilgen olarak gözükmekteydi. Buna rağmen Fichte, bütün eylemlerin öznenen kaynaklandığını iddia etmekteydi. Burada açık bir çelişki söz konusudur; öyleki, Ben eylemlerin kaynağı olarak bir taraftan etkin, diğeri taraftan aynı edilgen durumda olmaktadır. Burada etkinlik-edilgenlik, belirleme-belirlenme arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur (Stadler 1996: 116). Karşılıklı etkileşim kategorisinin kullanımı normal şartlarda Ben ile Ben-olmayan ayırımında fazla etkili olmazken, ağırlığın ve önceliğin Ben-olmayan'a verilmesi durumunda Ben-olmayan reel ve etkin, Ben ise edilgen olmaktadır. Bu ilişki kendini en iyi şekilde nedensellikte gösterir. Gerçekliğe ve etkinliğe sahip olan taraf sebep, olumsuzlama ve edilgenliğe sahip olan tarafsa sonuçtur. Sebep ve sonuç birlikte etkiyi yaratmaktadırlar. Nedensellik ilkesine göre teorik WL'yi değerlendirdiğimizde, Ben belirlenmiş ve edilgen bir varlık olarak gözükmektedir. Fakat Ben'in kendi kendisini gerçekleştirdiği de, WL'nin en temel ilkesidir. Fichte bu çelişkinin farkındadır ve bu çelişkiyi Ben'in töz olduğu yönündeki düşüncesiyle çözmeye çalışır. Ben, ona göre tözdür ve onun dışında kalan her şey cevherle ilgili olan ilintilerdir. Fichte'nin töz anlayışı, kendinden sonra gelen Alman idealizmi için de önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Fichte, Ben-olmayan'ın Ben tarafından belirlenmesinin ilk olarak bilinçsizce gerçekleştiği inancındadır (Denker 1997: 46 vd.).

Ben-olmayan'ın Ben'i belirlemesi, nesnelere bağımlılıktan kendini kurtaramayan empirik bilincin bir kabulüdür. Bu bilinç, Ben-olmayan'ın Ben tarafından belirlendiğinin farkında değildir ve bu gerçekliğe karşı kör bir bilinçtir. Bu körlüğü gidermek ve onun gerçeği görmesini sağlamak felsefi bilincin görevidir. Felsefi bilinç, Ben-

⁶ Teori ve pratik arasındaki ilişki, Fichte'de pratik eylemin sadece pratik-ruhsal olgularla sınırlı olmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda eğitim ve öğretim ruhsal-pratik bir olgudur. Bunun yanında pratik-somut eylem çeşidi de söz konusudur. Buna en güzel örnek, nesnenin bireyin düşüncesine ve amacına göre şekillendiği çalışmadır (*Arbeit*).

olmayan'ın Ben tarafından belirlenimini bilince çıkartmakla yükümlüdür. Bu bağlamda Fichte, nedensellik ilkesinde bir sınırlamaya gidilmesi gereğinden bahseder. Nedensellik ilkesi genel-geçer bir ilke olarak kabul edildiği takdirde, Ben'in edilgenliği ve Ben-olmayanın etkinliği gerçek bir neden olarak kabul edilme ve Ben'in her zaman edilgin olduğu inancının güç kazanma ihtimali söz konusudur. Bu kabul de zaten dogmatik realistlerle materyalistlerin temel kabulüdür. Fakat bu bağlamda, başta Fichte olmak üzere dogmatik idealistlerin⁷ de haklı olduklarını söylemek zordur. Tözsel olanın ideal olduğunu kabul etmek, Ben-olmayan'ın edilgenliğini veya onun neden Ben karşısında edilgin olduğunu açıklamak demek değildir. Fichte dogmatik materyalizmle dogmatik idealizm arasındaki çelişkiyi, ideal olanla reel olanın bir ve aynı şey olduğu kabulüyle gidermeye çalışır.

Fichte'nin WL'sinde baştan beri (bazı Fichte yorumcuları, bunun Fichte'nin geç döneminde daha belirgin olduğunu söyleseler de) içkin olan temel bir ilke vardır. Bu ilke de özdeşlik ilkesidir. Özdeşlik felsefesi, özne-nesne birliğinden hareket eder. Bu felsefe, özne ve nesneyi geçici olarak ikiye ayırır ve sonra bunları tekrar birleştirir. Gerçi Fichte'de bu geriye dönüş, sonlu akıl sahibi varlık için imkansızdır; fakat ondan sürekli olarak kendi eylemlerini bu amaca göre yöneltmesi istenir. İnsan devamlı bu özdeşliğe yönelmelidir (Fichte 1971: Band I, 96).

Fichte'nin Ben ile Ben-olmayan ayrımı çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorluklar ve çıkmaz, Fichte'yi özellikle son dönemlerinde, ne Ben'in eyleminin Ben-olmayan'ın gerçekliğinin sebebi ne de Ben-olmayan'ın eyleminin Ben'in edilgenliğinin nedeni olduğu görüşüne götürmüştür. Ona göre her iki eylem de kendi birlikleri içinde birlikte düşünülme zorundadır. Bu birliktelik nasıl mümkün olacaktır sorusuna Fichte, ancak "bağımsız bir eylem" sayesinde şeklinde cevap verir. Bu eylem sadece öznel edimi sınırlamakla kalmaz, aynı zamanda onun kendine dönmesine de sebep olur. Bu geri dönüş, aynı zamanda kendi içinde bir refleksiyondur ve bu refleksiyon zorunlu olarak kendini sınırlamayla bağlantılıdır. Bu kabul ile Fichte, nesnelere niçin bizim dışımızda görüldüğünün de cevabını bulduğuna inanır. Bütün bunlar, Ben'in ediminin tanımlanamayan kırılmalarıdır. Bu kırılmalardan dolayı empirik bilinçte nesnelere sanki bilincin dışında varlığa sahiplermiş gibi düşünülürler. Fichte'nin bağımsız eylem kavramıyla kastettiği şey, Kant'ın *kendinde şeylerine* oldukça benzemektedir. Fichte, sonlu ruhun kendi dışında zorunlu bir mutlağı kabul etmek zorunda olduğunu itiraf eder (a.e., 281). Buna rağmen o, idealite olmadan realite olamayacağı yargısından vazgeçmez. Kendinde şey sadece sonlu ruhlar için vardır. Bu çemberi sonlu ruh genişletebilir, fakat hiçbir zaman bu çemberin dışına çıkamaz. Fichte söz konusu çemberi şöyle betimler: "Ben için bütün gerçekliklerin en son temeli, Ben ile onun dışında kendisi hakkında fazla bir şey söylenemeyen ve Ben'in karşısına konulan herhangi bir şeyin var olduğudur" (a.e., 279). Buna rağmen bütün belirlenimler, Ben sayesinde ve onun kurallarına göre gerçekleşmektedir. Buradan hareketle Fichte WL'sinin hem realist hem de

⁷ Fichte felsefi anlamda yalnızca idealist bir filozof olmayıp, aynı zamanda dogmatik idealist bir filozoftur. Fichte dogmatik idealisttir; çünkü felsefesinin temel kavramı olan Ben kavramını ve onun üzerine kurduğu varlık, bilgi ve ahlak felsefesini mutlak genel geçer bir felsefe olarak görür. Bunun dışında Fichte, epistemolojik açıdan bilginin kaynağı ya da değeri sorunlarına hiç değinmeden, bilginin mümkün olduğuna ve bunun da ancak Ben ve onun ayrılmaz bir özelliği olan akıl tarafından edinilebileceğine inanır.

transendental olduğu tespitini yapar. "Bu çemberi dikkate almayan sistem dogmatik bir idealizm olur. Bunu dikkate alan sistem ise transendent realist dogmatizmdir. WL ise, her iki sistem arasında orta yeri teşkil eden eleştirel realizmdir. Bu tür bir realizm, real-idealizm ve ideal realizm olarak da adlandırılabilir" (a.e., 281).

Fichte'nin teorik WL'sindeki diyalektik sürecin onun bilgi teorisi ile; varlık açılımı olarak diyalektik yapının ise, pratik WL ile ilgili olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

Tez	Antitez	Sentez
Ben	Ben-olmayan	Bilgi
Özne	Nesne	
(<i>Das teilbare Ich</i>)	(<i>Das teilbare Nicht-Ich</i>)	(<i>Erkenntnis</i>)

Buradan da kolayca anlaşılacağı üzere, Fichte, özellikle teorik WL ve bilgi teorisi bağlamında insan aklının Ben-olmayan tarafından belirlendiğine inanmaktadır. Fakat bu olgu, bizzat Ben'in kendisinin de Ben-olmayan tarafından belirlendiği anlamına gelmemektedir. Fichte burada, -ontolojik açıdan anlaşılması zor olsa da- Ben ile akıl arasında dışsal belirlenim bağlamında bir ayırım yapar. Başlangıçta bir ve özdeş görülen Ben ve akıl, şimdi karşı karşıya konmaktadır: Bir taraftan Ben, Ben-olmayan'dan tamamen bağımsız iken; diğer taraftan akıl, Ben-olmayan tarafından belirlenmektedir. Bu bir çelişkidir. Peki bu çelişki nasıl çözümlenecektir? Bunun çözüm yolu, teorik WL'de Ben-olmayan'da ortaya konan sınırların pratik WL'de tekrar ortadan kaldırılmasıdır. Diğer bir ifadeyle Fichte, teorik WL'de epistemolojik açıdan Ben-olmayan'a verdiği üstünlüğü pratik WL'de tekrar geri alır ve Ben-olmayan'ı tamamen Ben'in bir ürünü olarak görür. Öyleyse tek gerçek ve mutlak olan Ben'in kendini ortaya koyduğu düşünülüyorsa ve bu anlamda Ben-olmayan'ın ontolojik anlamda Ben'den bir bağımsızlığı söz konusu değilse, niçin Ben Ben-olmayan'a muhtaçtır? Bunun cevabı Fichte'ye göre oldukça basittir. Özel olarak sonsuz edim ve eylemden başka bir şey olmayan Ben, bu özelliğini ancak ve ancak karşısında bir engel ya da direnç çıktığı zaman anlayabilmektedir. Böyle bir varlık olmasa bile Ben kendi bilincine ulaşmak için böyle bir madde ya da Ben-olmayan yaratmak zorundadır; yani Ben'in bizzat kendisi, aşılacak üzere kendine engeller koymaktadır. Diğer bir ifadeyle Ben-olmayan, Ben tarafından kendine karşıt olarak konmuştur ki, diyalektik yapı bağlamında mücadele ve buna bağlı olarak ortaya çıkan eylem mümkün olabilir (Störig 1985: 445).

Görüldüğü üzere Fichte, diyalektik metodu sadece epistemolojik bağlamda değil, aynı zamanda bir varlık açılımı olarak da kullanır. Burada da süreç, diyalektik ve üç adımlı bir süreçtir. Bu süreç şöyle formüle edilebilir.

Tez	Antitez	Sentez
Ben (<i>Das Ich</i>)	Ben-olmayan (<i>Das Nicht-Ich</i>)	Mutlak Ben (<i>Obsolutes Ich</i>)
Özdeşlik ilkesi	Çelişmezlik ilkesi	Tez ve Antitezin birleşimi
Gerçeklik kategorisi	Olumsuzlama kategorisi	Sınırlama kategorisi
(<i>Kategorie der Realität</i>)	(<i>Kategorie der Negation</i>)	(<i>Kategorie der Limitation</i>)

Süreci kısaca özetleyecek olursak (aslında bu süreç temelde teorik WL'de izlenen süreçle aynıdır. Farklı olan şey, bu sürecin sonunda bilginin değil Mutlak Ben'in ortaya çıkmasıdır) şunları söyleyebiliriz: Ben, kendini Ben olarak ortaya koyar ki, bu WL'nin en temel ilkesini oluşturmaktadır ve diğer 2. ve 3. ilke buradan çıkartılmaktadır. Burada özdeşlik ilkesiyle (Ben, kendini Ben olarak ortaya koymaktadır, A=A) kastedilen gerçeklik kategorisidir; yani gerçek olan, sadece Ben ve onun edimleridir. Bu tezi hemen onun antitezi, eş deyişle Ben-olmayan izlemektedir. Ben'in bunu niçin yapmak zorunda olduğuna yukarıda değinmiştik. Burada hem karşıtlık ilişkisi hem de olumsuzlama kategorisi bir arada meydana gelmektedir. Fakat buradaki karşıtlık ve Ben'in kendini sınırlanması herhangi bir dışsal zorlamadan değil, yine bizzat Ben'in kendini sınırlandırma ve ayırma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle burada Ben, teorik WL'de olduğu gibi Ben-olmayan'a hiçbir şekilde bağlı değildir.⁸ Bunun peşinden, diyalektik sürecin üçüncü ve son aşaması olan sentez aşaması gelmektedir. Burada çelişmezlik ilkesi ortadan kalkmaktadır. Sentezde, diğer bir ifadeyle Mutlak Ben'de, Ben ile Ben-olmayan'ın birliği söz konusudur (Weischedel: 37 vd.). Bu anlamda sentez, (ontolojik açıdan olmasa bile) mantıksal açıdan daha öncedir ve diyalektik ise, Bir olanın ya da Ruh olanın çoklukta görünmesinin yoludur. Fichte bu diyalektik metotla sadece varlığı değil, aynı zamanda bütün bir bilinci de açıkladığı inancındadır. Çünkü ona göre, varlığın tarihiyle bilincin tarihi bir ve aynı şeydir. Fakat bu bağlamda, Fichte'nin Ben anlayışının birçok eleştiriye maruz kaldığını belirtmekte fayda var. Aslında bu eleştirilere Fichte, Ben kavramını bazen mutlak, genel ve sonsuz anlamda, bazense özel, sınırlı ve bireysel anlamda yanıt vermeye çalışmıştır. Ne yazık ki bu anlam kaymaları Fichte felsefesinde oldukça fazladır (Hirschberger 1980: 368). Fichte'nin varlık ve bilinç açılımı olarak kabul ettiği diyalektik metot, ruhun form ve işlevlerine, yani onun en içsel özüne ve oluşuna bir yakınlaşma denemesidir. Bu bağlamda Kant, Fichte'nin WL'sini oldukça karışık ve anlaşılır bulmayarak reddeder. Fichte bunun üzerine Reinhold'a yazdığı bir mektupta Kant'ın aklının sadece dörtte üçünün çalıştığını ve aslında kendisinin kutsal ruhu Kant'tan daha iyi bir şekilde temellendirdiğini ifade etmektedir (a.e.).

Yazının genelinden de anlaşılacağı gibi Fichte'nin varlık ve bilincin açılım yönemi olarak kabul ettiği diyalektik yöntemin Hegel ve diyalektik materyalizmde görüldüğü gibi gerçek anlamda ve bütün varlık alanlarını kapsayacak bir biçimde kendisini göstermediği bir gerçektir. Bu bağlamda Hegel'in Fichte'nin diyalektik anlayışına getirdiği eleştiri oldukça yerindedir. Hegel'in diyalektik anlayışının öncüller –Hegel'in büyük hayranlık duyduğu Heraklitos'u bir tarafa bırakırsak- hiç şüphesiz ki Fichte ve Schelling'tir. Fichte, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bütün varlık içeriğini (onda varlık içeriği bilinç içeriği ile eşanlamlıdır) yüksek temel bir ilkeden çıkartmaktadır. Fakat Ben, kendini gerçekleştirmek ve açıklamak için kendi antitezini ortaya koymaktadır ve bunu da her ikisinin birleştiği ve birbirlerini dışlamadığı bir sentez izlemektedir. Daha sonra Schelling de kendi doğa felsefesinde karşıtlıklara özel bir önem vermiş, sadece insan bilincinin değil, aynı zamanda doğada da farklı kutupların birbirlerini çektiğine ve

⁸ Aslında böyle bir ayırım, Hegel'in de haklı bir şekilde eleştirdiği gibi, tezdin tamamen bağımsız bir ayırım olmayıp tezin ürünü olan bir ayırımdır. Hegel diyalektiği'nde ise, tez ile antitez birbirlerinin ürünü olmayıp; birbirlerine tamamen karşıt ve zıttırlar. Hegel bu yüzden Fichte'nin diyalektik anlayışını eksik ve yetersiz bulur; çünkü ona göre, Fichte'de antitez, tezdin bağımsız olmayıp; tamamen onun edimi sayesinde açığa çıkmaktadır.

aynı kutupların birbirlerini ittiklerine şahit olduğunu söylemiştir. Fakat Schelling'in, diyalektik sürecin açılımı bakımından Fichte kadar sistematik olmadığını belirtmekte fayda vardır. Bilindiği üzere o, Fichte'nin öznenin nesneyi kurduğuna dair temel tezini tersine çevirmesiyle ünlüdür. Ona göre, özne ile nesne arasında bir ayırım söz konusu olmayıp ikisi arasında bir özdeşlik vardır (*Identitätsphilosophie*) ve özne nesneyi değil, nesne özneyi belirlemektedir (*Objektiver Idealismus*). Hegel, Fichte'nin diyalektik yöntem açısından katkılarını sıraladıktan sonra onun diyalektik anlayışına getirdiği eleştirileri sıralar. Hegel'e göre Fichte'nin sentezinde tez ve antitezin geçerliliği tamamen sınırlandırılarak, her ikisi de bir anlamda ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılmışlardır. Ayrıca Fichte'de antitez tamamen tezin kendisine bağımlı ve onun tarafından ortaya konulmaktadır ki, bu da Hegel'e göre diyalektiğin ruhuna uygun değildir. Diyalektikte tez ile antitez birbirlerinden tamamen farklı ve bağımsızdırlar, yoksa biri diğerinin ürünü olamaz. Fakat Fichte'de bu ontolojik bağımsızlığa dikkat edilmemiş; hatta, sanki diyalektik metodun ruhuna ters bir şekilde, Ben-olmayan'ın (en azından pratik WL'de) Ben'in bir ürünü olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Hegel'in Fichte diyalektiğine diğer önemli bir eleştirisi (bu eleştiride Hegel yalnız değildir), diyalektik sürecin sonucunda sentez olarak ortaya çıkan Mutlak Ben'in mahiyetine dairdir. Ona göre Fichte bu kavramı bazen mutlak ruh ve Tanrı, bazen öznel ruh bazen de dünya tını (*Weltgeist*) anlamlarında kullanmış olup, bu kavramın gerçekten tam olarak ne olduğuna bir türlü karar verememiştir. Kısaca Hegel'e göre, Fichte'de sentez olarak ortaya çıkan kavramın mahiyeti tam belli değildir.

Fichte'nin WL adlı eserini duyan ya da eline alan herkes, bu eserde onun bilim öğretisine dair görüşler ileri sürdüğünü sanır. Fakat okudukça bu eserin aslında bir bilim felsefesi eseri olmadığı oldukça açık bir şekilde anlaşılır. Bunun anlaşılır bir sebebi vardır; çünkü Fichte'nin "bilim" kavramından anladığı şey gerçek anlamda "doğa bilimleri" değildir. Bu olguyu en iyi açıklayan şey ise, onun bütün felsefesi içinde doğa felsefesine ve doğa bilimlerine fazla önem vermeyişidir. Felsefe tarihçilerinin ortak görüşüne göre (aynen Hegel gibi) Fichte felsefesinin en zayıf noktası, onun "doğa felsefesi"dir. Peki bu eserin adı niçin *Bilim Öğretisi*dir? Fichte'ye göre gerçek bilgi deney ve tecrübelerle doğa bilimleri aracılığı ile elde edilen bilgiler olmayıp; aksine o Ben'in edim ve eylemlerini anlamakla yükümlü bilincin bilgisidir. İnsan bilinci de, bilgi edinmeyi diyalektik bir süreçte gerçekleştirir. Bu bağlamda, bilincin bilgiye ulaşması ile varlığın kendini açıklaması paralel gerçekleşen süreçlerdir. Bir başka deyişle varlık ile bilinç arasında tam bir uygunluk vardır ve doğru bilgiye ulaşan bilinç aynı zamanda mutlak varlığın doğru bilgisine de ulaşmıştır.

Aslında WL'nin genelinden çıkartılabilecek sonuç, Fichte'nin diyalektik yöntemi daha çok bilgi öğretisi bağlamında kullanmak istediği ve bunu yaptığı, fakat bu diyalektik süreci ontolojik ve metafiziksel alana da yaymak zorunda kaldığıdır. Bunun sebebi, mutlak varlık ilkesi olarak Ben'in bilgi edinme sürecinde muhakkak surette Ben-olmaya bağımlı olma zorunluluğu ile, bunun Ben'in kendisini mutlak olarak ortaya koyması ve bu anlamda Ben-olmayan'dan üstün ve öncelikli olması gerektiği olgusuyla açık bir şekilde çelişmesidir. Diğer bir ifadeyle Fichte ya WL'nin temel ilkesinden yüz çevirmek zorunda kalacaktır, çünkü teorik WL'de üstünlük ve öncelik daha çok Ben-olmayan'da gibi gözükmemektedir; ya da bu diyalektik yapıyı ontolojik ve metafiziksel alana yayıp teorik WL'de üstün görünen Ben-olmayan'ın üstünlüğünü elinden alıp tekrar Ben'i, bununla beraber de WL'nin temel prensibini kurtarmak durumundadır. O

ikinci yolu seçmiştir ve Ben'in, ontolojik açıdan tez olarak, tamamen Ben'e bağımlı olan Ben-olmayan'ı ortaya koyduğunu belirtmiştir. Hemen peşine Fichte, sanal anlamda bir varoluş attettiği Ben-olmayan'ın bu varoluşunu sentez aşamasında Mutlak Ben ile geri alarak, kendi öznel idealizmini de kurtardığına inanmaktadır.

KAYNAKÇA

- DENKER, Alfred (1997) „Freiheit ist das höchste Gut des Menschen“, *Sein-Reflexion-Freiheit. Aspekte der Philosophie J.G.Fichtes*, (Hg.) C. Asmuth, Amsterdam.
- FICHTE, Johann Gottlieb (1971) *Fichtes Werke*, (Hg.) I.H. Fichte, 11 Band., Berlin.
- FICHTE, Johann Gottlieb (1962) *Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, (Hg.) R.Lauth und H.Jacob, Stuttgart –Bad Cannstadt.
- FICHTE, Johann Gottlieb (2006) *Alman İdealizmi I*, hazırlayan E.Ali Kılıçaslan&Güçlü Ateşoğlu, Dogu-Bati yayınlari, Ankara.
- FRANKEN, Manfred (1993) *Transzendente Theorie der Einheit und systematische universal Ontologie*, Amsterdam.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1836) *Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie, Hegels Werke*, Band XV, Berlin.
- HİRSCHBERGER, Johannes (1980) *Geschichte der Philosophie*, 11.Auflage, Band II, Freiburg.
- JOCOBİ, Friedrich H (1815) *Werke, D.Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus. Ein Gespräch*, (Hg. F. Roth und F.Köppen), II.Band, Leipzig.
- JANKE, Wilhelm (1999) *J. G. Fichtes Wissenschaftslehre 1805*, Darmstadt.
- ROHS, Peter (1991) *J. G. Fichte*, München.
- STÖRIG, Hans Joachim (1985) *Weltgeschichte der Philosophie*, Stuttgart/München.
- SCHÜTTLER, Hermann (1984) *Freiheit als Prinzip der Geschichte. Die Konstitution des Prinzips der Geschichte und der historischen Faktizität nach J. G. Fichte WL*, Würzburg.
- STADLER, Christopf M (1996) *J.G.Fichtes Grundlegung des ethischen Idealismus oder: Transzendente Deduktion zwischen Wissen und Wollen*, Leipzig/Bremen.
- TOPAKKAYA, Arslan (2000) *Die Freiheit und das Eigentum bei J.G.Fichte, unveröffentlichte Magisterarbeit*, Freiburg.
- WEISCHEDEL, Wilhelm (1973) *Der frühere Fichte*, Stuttgart.